

MUZEJSKA PORUKA S IZLOŽBE *POTOK U SRCU ZAGREBA*

Nada Premerl
Zagreb

Sažetak

U prilogu je očima same autorice donesen sumativni prikaz vrlo posjećene i uspjele izložbe o potoku Medveščaku, pripravljene i održane u Muzeju grada Zagreba tijekom 2005. godine. Izložbi su prethodile godine pažljivog istraživanja ovog zanimljivog fenomena, a koncepcija prezentacije našla je svoje uporište, među ostalim, i u stavovima I. Maroevića, primjerice u onima o muzejskom predmetu kao povijesnom izvoru i dokumentu, o muzeološkom pristupu baštini koji je uvijek interdisciplinaran i ujedinjuje različite znanosti i rezultate njihova istraživanja itd. Tako je i autorica izložbe nastojala što cjelovitije ispričati priču o potoku uz koji je nastajao dio Zagreba i to kako dijakrono kroz vrijeme, tako i sa svih aspekata. Pri tome je važnu ulogu odigrao i dizajner Ž. Kovačić koji je krajnje promišljeno i nadahnuto oblikovao svojevrsnu scenografiju izložbe.

Ključne riječi: izložba, potok Medveščak, Muzej grada Zagreba

Muzej grada Zagreba prezentira sve aspekte prošlosti i sadašnjosti Zagreba, ponajprije u stalnome postavu, ali i u mnogobrojnim različitim izložbama. Muzej se posljednjih dvadesetak godina koncentrirao na prikupljanje predmeta iz povijesti svakodnevice, posebice 19. i 20. st., koji interpretiraju život i okruženje *malog* čovjeka.

MGZ istodobno posebnu pažnju posvećuje skupljanju i prezentaciji predmeta značajnih za komunalnu i urbanu povijest.

Unutar toga poslanja uvijek mi se iznova nametala jedna neistražena tema, a to je podgrađe uz potok Medveščak koji je kao stoljetna granica tekao između dva susjedna srednjovjekovna naselja, između Kaptola i Gradeca.

S profesorom Ivom Maroevićem, mojim prijateljem i kolegom, često sam raspravljala o muzeološkim problemima. Naši usmeni kritički osvrti na postave ili koncepcije izložbi bili su za mene edukativni i inspirativni. Nismo se uvijek slagali u razmišljanju i interpretaciji izložbi ili stalnih postava. Danas mi je žao što nikada nisam pribilježila njegova razmišljanja i naše razgovore o pojedinim izložbama. *Čovjek se uči dok je živ*. Ivo je bio fin i samozatajan kolega, nije želio povrijediti nikoga, pa je svoje negativne stavove tek iznimno objelodanio. Oboje smo uvijek govorili o potrebi stručne muzeološke kritike koja u nas ne postoji. I sve je ostajalo na toj konstataciji.

Jedan od posljednjih stručnih razgovora u mojoj sobi u Muzeju grada Zagreba vodila sam s njime pripremajući izložbu o potoku Medveščaku. Brijunula sam kako ću interpretirati tu kompliciranu temu koja me je desetljećima intrigirala, a razgovorom, koji je nužan u svakom poslu, često se razbistre problemi. U mnoštvu materijala koje sam prikupila trebalo je odabrati one koji će najbolje dokumentirati i prezentirati život uz dolinu potoka. Ali pitanje o kojemu smo raspravljali bilo je kako interpretirati i muzealizirati vrijednost i značenje tih uglavnom dvodimenzionalnih predmeta. Kako pokazati potok, danas uglavnom nevidljiv, i kroz motiv vode i njezinog toka ispričati priču o gradu i njegovim stanovnicima te mnogim važnim događajima koji su obilježili njegovu prošlost, ali i sadašnjost. Kazao mi je da je to prava tema za izložbu u Gradskome muzeju, ali priznao je da je kompleksna za interpretaciju te da je vrlo važna suradnja s dizajnerom izložbe koji je mora učiniti jasnom i zanimljivom. Za ovu studijsku, interdisciplinarnu izložbu koja se trebala baviti otkrivanjem uzajamne ovisnosti predmeta i prostora u kojem je predmet živio, nastojeći rekonstruirati neki događaj ili situaciju koja je davno nestala našla sam kasnije nakon otvorenja potvrdu i u Maroevićevom članku.¹

Živi grad kao tema društvena je i politička činjenica, pa je pri odabiru ove teme trebalo analizirati sve elemente života uz tok potoka Medveščaka. Izložbu nisam promatrala kao objekt umjetnosti, već u kontekstu rekonstrukcije pojedinih bitnih povijesnih, urbanih i komunalnih događaja, koji su tijekom povijesti bili isprepleteni na ovome važnom gradskom području. Jer, kako je rekao Ivo Maroević: *“muzeološko znanje nije znanje povijesti, umjetnosti, etnologije, prirodnih ili tehničkih znanosti o predmetima, nego je ono afirmacija načina kontekstualiziranja temeljnog ljudskog znanja, kako bi ono posredstvom muzejskog predmeta ili predmeta sklopova baštine kao nositelja informacija i praktički izvora toga znanja bilo komunicirano ovim i drugim ljudskim generacijama”*.²

Planirala sam da se izložba otvori u međunarodnoj godini VODE, jer mi je voda poslužila kao idejna osnova. Voda kao izvor života trebala se namet-

¹ Maroević, Ivo. *Muzejski predmet kao povijesni izvor i dokument*. // *Informatica Museologica*, 36 (1-2) 2005., str. 55.

² Maroević, Ivo. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993., str. 131.

nuti – osjetiti u prostoru! Cilj mi je bio pokazati bogatstvo vode, koja je (nažalost) nestala iz urbanizma Zagreba. Zagreb je mogao biti grad na vodi da su potoci uredno održavani.

Važnu priču o potoku uz koji je nastajao Grad željela sam interpretirati sa svih aspekata: socioloških, političkih, kulturno-povijesnih, urbanih, graditeljskih i drugih koji su se tijekom prošlosti, ali i u sadašnjosti odvijali u ovoj potočnoj dolini. Želja je bila da potok koji je stoljećima tekao središtem grada ponovno zaživi i ostane u sjećanjima Zagrepčana. Potok se dugo vremena očuvao u memoriji Zagrepčana kao stoljetna granica između dva susjedna srednjovjekovna grada: slobodnoga i kraljevskoga Grada i biskupskog i kaptolskog Zagreba.

Izložba je prezentirana u dvadesetak tema i trebala je interdisciplinarno afirmirati muzeološka znanja. Pokazala je život i urbani razvoj uz potok Medveščak od prapovijesti do danas, od njegova izvora povrh Kraljičina zdenca do utoka u Savu na Žitnjaku. Pokušali smo pokazati nekadašnju njegovu pogonsku i gospodarsku snagu koja je bitno utjecala na način života uz Potok.

Dolina potoka Medveščaka svakako je jedna od najljepših zagrebačkih dolina koju su na obrežjima Medvednice stvorili bujični potoci. Prvi zagrebački mlinovi i manufaktura te industrija uz Potok dali su dolini glavno obilježje. Bogata je raznolikim životom, od gospodskih posjeda i perivoja, javnih kupališta do *bludilišta*, od gospodarstva i manufakture do trgovine, obrtništva i rasonode. Ispreplitanje različitih sadržaja tijekom prošlosti čini je posebnom. Njeni sadržaji, obrt, trgovina, počeci manufakture i industrije, te kultura života i stanovanja različitih slojeva društva čine ovo gradsko podgrađe specifičnim. Obrtništvo, radništvo i malogradski purgarski mentalitet sociološke su karakteristike donjeg, ravničarskog dijela potočne doline (današnja Tkalčićeva, Kožarska, Medvedgradska i ulica Pod zidom), zapravo njen stambeni dio.

Već na samom početku izložbe uvodna maketa je pokazala mnoštvo gorskih potoka čiji su vodotokovi stvarali krajolik Zagreba i njegove okolice. Ideja je bila da se osjeti i pokaže bogatstvo vode, petnaestak potoka koji se s Medvednice slijevaju u gradsku nizinu. Većina ih danas ponire u gradsku kanalizaciju, iako bismo rado da neki od njih uređeni i ukroćeni teku otvorenim koritom i osvježavaju grad.

To su osnovna polazišta koja su se nametala pri razmišljanju o izložbi. Neke od ovih tema bile su neistražene, zahtijevale su istraživački rad u arhivima i konzultaciju drugih izvora i literature.

Prvo i osnovno pitanje koje se nametalo u koncepciji ove izložbe bilo je kako pokazati potok uz koji je nastajao gradski suburbij, a koji danas većim dijelom nije vidljiv jer je premješten i ponire u sustav gradske odvodnje.

Da bismo vodotok potoka što bolje objasnili, predložili smo da se iskoriste katastarski zemljovidi *Slobodnog i kraljevskog glavnog grada Zagreba* iz prve katastarske izmjere 1862. – 1864. na kojima je potok još vidljiv u čita-

vom toku. Prema prijedlogu dizajnera izložbe na pod su zalijepljeni, spojeni i usklađeni u mjerilu ti zemljovidi. Gradacija mjerila (1:100, 1:250, 1:1000) postavljena je sukladno interesu izložbe.³

Druga je namjera izložbe bila pokazati život na potoku, urbani razvoj, malogradsku arhitekturu, pitoresknost urbanog pejzaža.

Arhitektonski snimci pročelja Tkalčičeve ulice iz 1963. godine povećani su u mjerilo 1:100 i postavljeni iznad svoje tlocrtne projekcije. Promjene u izgledu ulice objašnjavaju se fotografijama, posebice na početku ulice, gdje su male obrtničke jednokatnice zamijenjene novim višekatnicama. Ispod nacrtu razvijenih pročelja, navedeni su vlasnici kuća od kraja 18. do početka 20. stoljeća, čija imena i zanimanja, među inim, govore o sociološkoj strukturi stanovništva ulice *Potok*. Boljem razumijevanju teme pridonose dijapozitivi koji se nižu usporedno i pokazuju negdašnje i današnje stanje ulice Potok, od 1913. Ulice Ivana Krstitelja Tkalčića. Nekoliko dokumentarnih filmova nadopunjuje ovu temu.

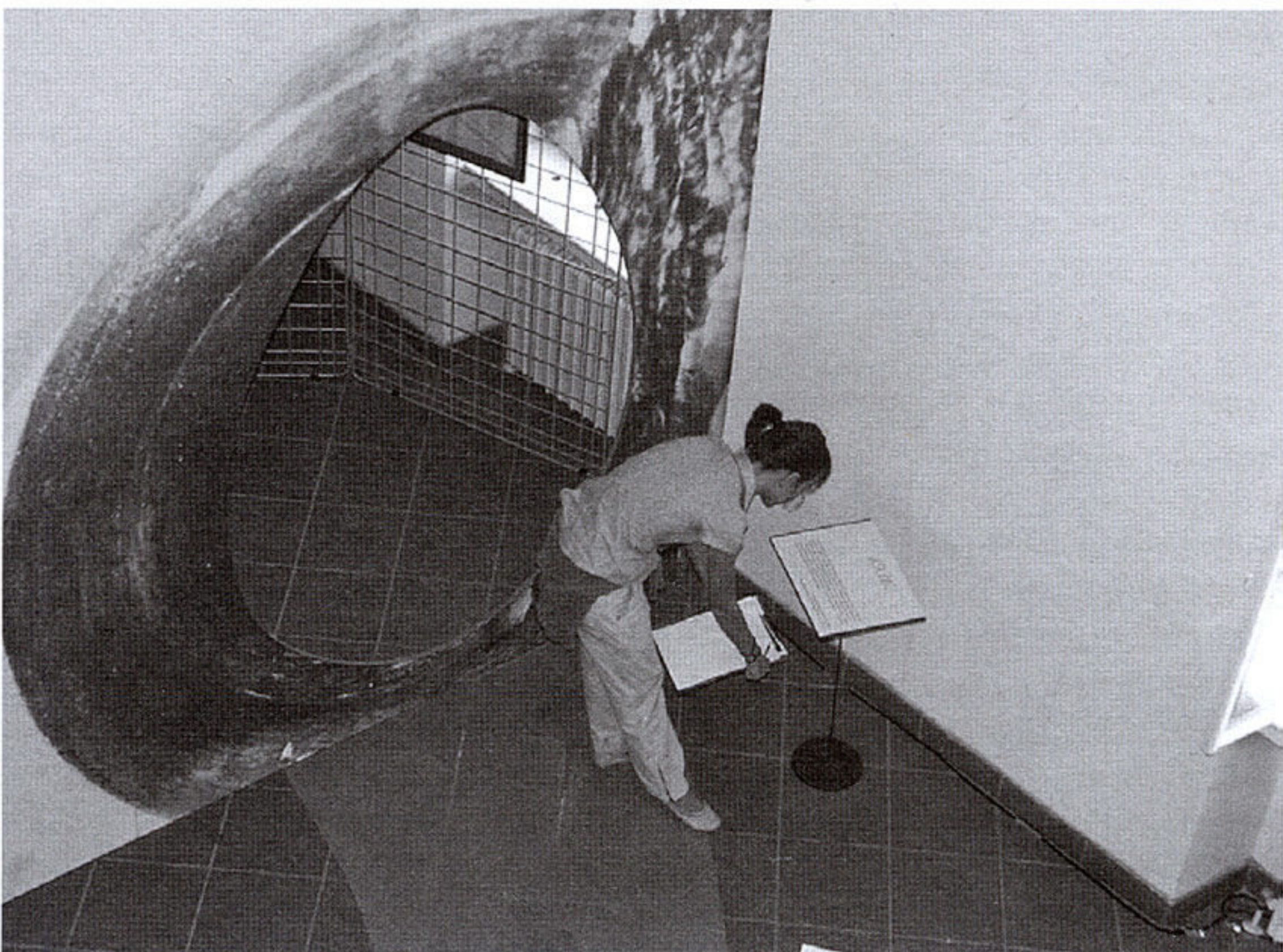
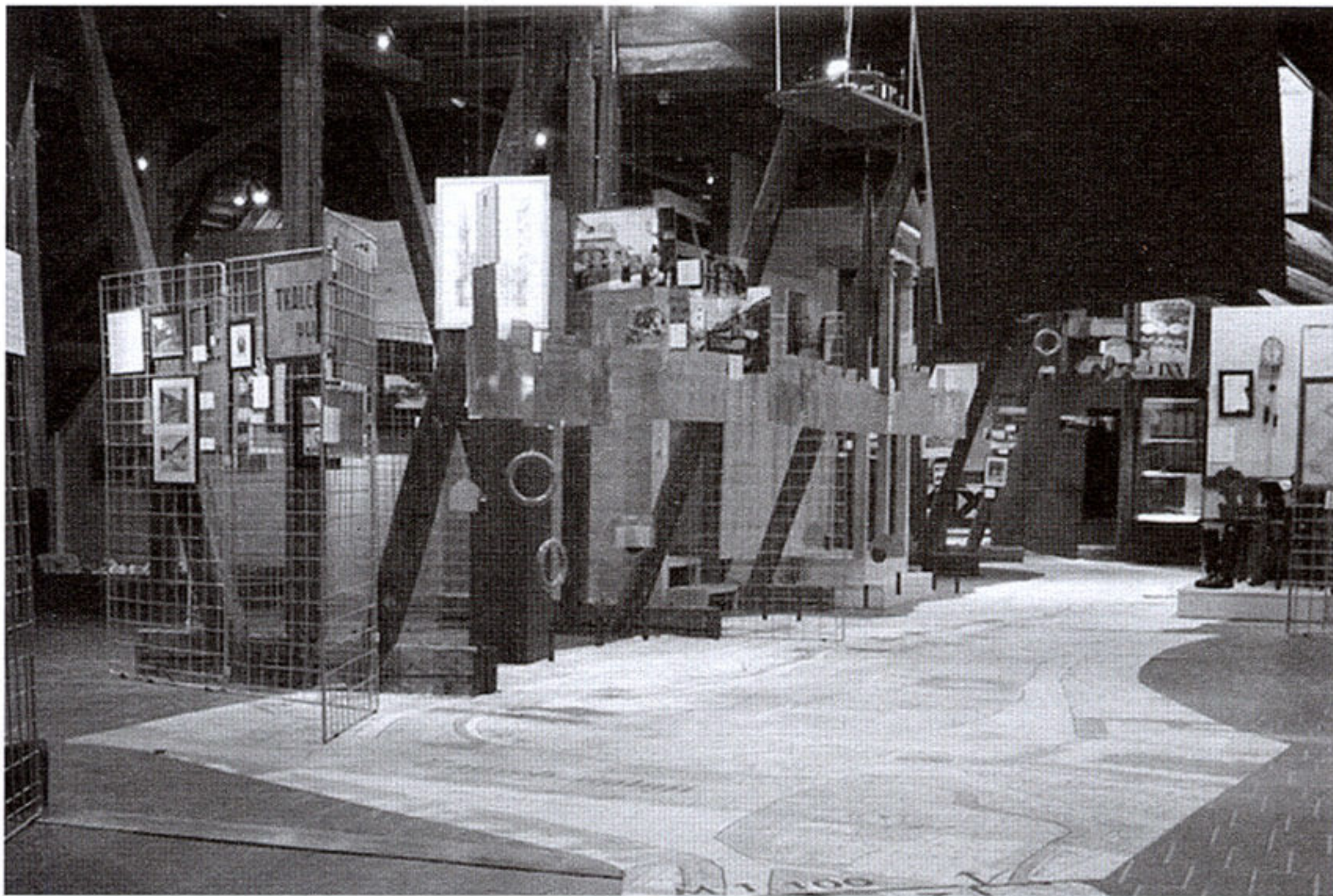
U zagrebačkim arhivima sakupljeno je mnoštvo zanimljivog i relevantnog materijala. Posebice je zanimljiva dokumentacija o mlinovima, koju po prvi put pokazujemo i objavljujemo. Locirali smo mlinove, kupališta, manufakturne i industrijske objekte kojima je voda s potoka služila za pogon i označili ih na katastarskim zemljovidima apliciranim na podu.

Željko Kovačić, dizajner izložbe, odigrao je veliku ulogu. On je vrlo uspješno realizirao scenarij ove mnogoznačne i zapletene teme, naglasivši “vodenim” instalacijama vodu kao izvor energije, a upravo to je bilo moje polazište. Kovačić je izložbu učinio zanimljivom i prohodnom. Neke njegove instalacije umjetnička su ostvarenja koja nisu zasjenila poantu izložbe, već naprotiv, te su instalacije istakle važnost pojedinih segmenata izložbe.

Instalirajući nekoliko duhovitih dosjetki, primjerice, mobilne oznake – male makete objekata (mlin, modro obojeni kolut za kupališta i dimnjak za manufakture), postavio je da s baroknog krovišta dvorane ciljaju – označuju – pojedine lokacije objekata; djeca se njima zabavljaju, iza njih se šuljaju, pomiču ih i znatiželjno igraju s njima, shvaćajući bolje od odraslih ovu duhovitu poruku.

I konačno, treći i najvažniji cilj izložbe bio je pokazati *vodu kao izvor života* u doslovnom smislu te riječi. Žubor i snimka slapova s potoka Medveščaka na Medvednici projicirana na podu, upravo na ulazu u izložbu, rekonstrukcija kupališta *Mrzlice* s protočnim bazenom, a zatim i fotografije Gorana Vranića koji je za nas snimio potok od izvora do njegova poniranja u gradsku kanalizaciju kod okretišta tramvaja na Mihaljevcu – ilustriraju to htijenje.

³ Kovačić, Željko. *Nekoliko kapi uz postav izložbe*, u katalogu: Premerl, Nada. *Potok u srcu Zagreba / Uz potok Medveščak – od izvora do ušća*. Zagreb : MGZ, 2005., str. 77.

N. Premerl, Muzejska poruka s izložbe *Potok u srcu Zagreba*

Pogled na cjelinu i detalj izložbe "Potok u srcu Zagreba", 2005 (Foto: M. Gregl, MGZ).

Eksponati na izložbi raznovrsni su oblikom, sadržajem, veličinom, materijalom i bojom. Ponajviše su to dvodimenzionalni predmeti, pa je stoga bio potreban intrigantan i dinamičan način prezentacije koji bi objedinio specifičnosti pojedinih tema i objekata i uputio na najvažnije činjenice. Izložbu je trebalo načiniti zanimljivom i jasnom posjetitelju; on ovu izložbu ne promatra pasivno, već aktivno sudjeluje: traži mlinove, prebacuje ih u sadašnje okružje, odgonetava vlasnike kuća i njihova zanimanja u nekadašnjoj i današnjoj Tkalčićevoj, sluša pripovijedanje i molbe Zagrepčana na lokalnom dijalektu. Živa riječ kojom dokumentiramo učestale svađe mlinara zbog "krađe" vode zanimljivija je nego nizanje arhivskih prepiski s Gradskim poglavarstvom. Jednako tako pažnju posjetitelja privlači glas gospođe Roze Aranjoš, koja moli *Slavno gradsko poglavarstvo* za dozvolu da preseli svoju koncesiju za djevojačke poslove zbog prelaganja potoka Medveščaka, a tu su i peticije susjeda iz okolnih ulica koji se bune što im je *bludilište* u susjedstvu.

Stoga posebnu atrakciju i zanimanje posjetitelja izaziva instalacija "mondnog" kupališta *Mrzlice* koje je nekad bilo na Ksaveru. Protočni bazen s hladnom vodom, oglasi i ilustracije na zidovima zorno pokazuju tu zaboravljenu zdravstvenu i higijensku kulturu. Kupališta su se obnavljala i pretvarala u unosnija *bludilišta*, pa je ta tema logično prezentirana u tome objektu.

Nagomilanost građe i informacija na izložbi sukladna je obilju sadržaja koji su se smjenjivali u protoku vremena u ovoj dolini koja je u doslovnom smislu riječi značila život stanovnicima uz Potok.

Kada je potkraj srpnja 2005. otvorena izložba *Potok u srcu Zagreba – uz potok Medveščak od izvora do ušća*, nismo niti slutili da ćemo zbog iznimnog interesa i pozornosti posjetitelja zatvaranje izložbe odgađati nekoliko puta. Zatvorena je, naime, krajem siječnja 2006.

Izložbu je pratio veći deplijan na hrvatskome i engleskom jeziku⁴ i monografski koncipiran katalog⁵ koji, prema riječima recenzentice dr. sc. Snješke Knežević, obrađuje "gotovo neistraženu temu koja je zahtijevala pret hodna istraživanja arhivske građe i identifikaciju literature, što je autorica ostvarila na uzoran način. Golemu faktografsku građu prezentira u sinteznom glavnom tekstu i detaljiziranim kataloškim jedinicama, a pojedina tematska težišta povjerila je trima autorima. Katalog ima karakter cjelovite monografije, utemeljene na znanstvenom radu..."

Izložba je bila izuzetno dobro praćena u medijima, u muzejskoj dokumentaciji pohranjeno je dvadesetak tekstova iz tiska, sedam radio emisija i tri TV emisije. Međutim, mislim da je popularizaciji izložbe najviše pridonio *jingl* koji se mjesecima vrtio svakodnevno na OTV-u.

⁴ *Potok u srcu Zagreba : Uz potok Medveščak od izvora do ušća / A Brook in the Heart of Zagreb : Along the Medveščak Brook from source to mouth.* Zagreb : MGZ, 2005. Deplijan.

⁵ Premerl, Nada. *Potok u srcu Zagreba : uz potok Medveščak – od izvora do ušća.* Zagreb : MGZ, 2005.

Kolegijalno zajedništvo: promocija knjige N. Premerl o stanju arhitekta V. Kovačića, MGZ, 2000. (Foto: M. Gregl, MGZ)

U knjizi dojmova s izložbe, ponavlja se gotovo na svakoj stranici želja posjetitelja da se izložba barem djelomice uklapi u stalni muzejski postav.⁶ Zanimljiv prijedlog donosi recenzent izložbe, muzeolog Nikola Albaneže, koji je među ostalim u zaključnoj ocjeni recenzije predložio da bi *“valjalo razmisliti o mogućnosti interpretacije izložbe izvan muzeja, učiniti je dijelom baštine in situ, a na temelju ovoga studiozno provedenog istraživanja”*. Izložba je bila jedna od najposjećenijih izložbi u Muzeju, evidentirano je više od 30.000 posjetitelja. Posebice treba naglasiti da je izložbu posjetio velik broj mladih koji su željeli saznati nešto više o povijesti života uz potok Medveščak, o važnosti ovog jedinstvenog i najvitalnijeg podgrađa, današnje Tkalčičeve ulice koja je postala središte njihova okupljanja. Ujedno je jedan od ciljeva izložbe bio da potakne na razmišljanje o trajnijem rješenju zaštite Tkalčičeve ulice i njezinih očuvanih vrijednosti. Potok je imao prošlost, a Tkalčičeva bi morala imati svoju budućnost – to su bile glavne misli koje su se neizbježno nametale tijekom pripremanja izložbe. Nakon nekoliko godina mojega razmišljanja i koncipiranja, izložba je dovršena. Ivo Maroević sa suprugom je nazočio njenom otvorenju, no u golemoj gužvi tada Ivo se neprimjetno izgubio i nikada nisam čula njegovo mišljenje...

⁶ Citirat ću samo jednu meni važnu poruku iz knjige dojmova, uvaženi prof. dr. sc. Neven Budak zabilježio je 4. 12. 2005.: *“Izložba o potoku je odlična. Mislim da bi bilo sjajno kada bi se našla mogućnost da barem jedan njezin dio postane stalni postav. Neven Budak”*.

Nada Premerl

Museum Message from the Exhibition *A Stream in the Heart of Zagreb*

Summary

The paper brings a short overview of the successful and a considerably visited exhibition about the Medveščak Stream which was organized and on view at the Zagreb City Museum during 2005. The exhibition was preceded by years of painstaking research of this interesting phenomenon in the city. Its presentation at the museum rested, among other things, on the considerations by I. Maroević, such as his views on the museum object as a historical source and document, on museological approach to heritage which is always interdisciplinary and which brings together different sciences and research results. Consequently, the curator of the exhibition tried to give as comprehensively as possible, both through time and from all possible aspects, the story of the stream which witnessed the development of one part of Zagreb. An important role in these efforts was played by the exhibition designer Željko Kovačić who designed through an inspiring and analytical approach a sort of exhibition scenery.

Key words: exhibition, Medveščak Stream, Zagreb City Museum